

## بدون رعایت اصل مذکور و اتکای صرف بر قول منابع، محقق از جاده صدق خارج می‌شود و در مسیر گمراهی می‌افتد چرا که حجم قابل‌اعتنایی از گزاره‌های متون تاریخی، متضمن اخبار نادرست و گاه اغراق‌آمیزند.

اساس نگارش تاریخ است، مهم‌ترین وظیفه یک محقق تاریخ، اعتبارسنجی روایات یا نقد و ارزشیابی منابع است.

این مهم در دو ساحت انجام می‌شود: یکی، نقد بیرونی که به ارزشیابی ماهیت منابع می‌پردازد؛ و دوم، نقد درونی که بررسی محتوای منابع را در نظر دارد. گذشته از نقد بیرونی که اصالت و صحت اسناد و منابع را بررسی می‌کند، در نقد محتوایی صداقت، بی‌طرفی و انگیزه نویسنده، فاصله نگارشی اثر از زمان واقعه، قیاس با سایر شواهد و گزارش‌های تاریخی مدنظر است.<sup>۱</sup>

بر محقق تاریخ فرض است غث و سمین گزارش‌ها و اخبار را بر محک امتحان بزند و به نقل صرف مطالب موجود در منابع تاریخی بسنده نکند. بالطبع بدون رعایت اصل مذکور و اتکای صرف بر قول منابع، محقق از جاده صدق خارج می‌شود و در مسیر گمراهی می‌افتد چرا که حجم قابل‌اعتنایی از گزاره‌های متون تاریخی، متضمن اخبار نادرست و گاه اغراق‌آمیزند؛ مانند اغراق در تعداد لشکریان و مقدار ثروت پادشاهان.<sup>۲</sup> بررسی کتاب دو قرن سکوت نشان می‌دهد نویسنده بدون التفات به صحت و سقم گزارش‌های تاریخی در بسیاری موارد (و البته نه در همه موارد) بدون هیچ محک و تحلیلی، به رونویسی از متون کهن اکتفا و مطالب درست و نادرست را به عنوان حقیقت تاریخی به خواننده عرضه کرده است.

به چند نمونه از گزارش‌ها و اخباری که بدون ارزیابی و تحلیل به عنوان حقیقت تاریخی در کتاب دو قرن سکوت نقل شده به عنوان مشتی از خروار، اشاره می‌شود. به طور مثال نویسنده امارت دادن هارون به بوزینه زبیده، همسر هارون، قرار دادن سی مرد در التزام رکاب آن و ازاله بکارت چند دختر بارگه از سوی او را شرح داده (ص ۲۰۸) یا ماجرای ارسال نامه پیامبر به خسرو دوم و واکنش خسرو به آن را بدون در نظر گرفتن شرایط تحقق آن و بررسی سلسله روایان این روایت به عنوان یک واقعه تاریخی که در سال ششم یا هفتم هجری رخ داده نقل کرده است (ص ۴۲-۴۳). زرین کوب از روایت بت‌های یافت شده در خانه افشین نتیجه گرفته است: «تردیدست که او دین زرتشتی داشته باشد» (ص ۲۷) و اذعان داشته

که: «وی آیین بت پرستی داشته است» (ص ۲۵۸). نظر به اینکه دشمنان خلافت و خلیفه از جانب دستگاه خلافت و طرفداران آنان بددین، زندق و کافر خطاب می‌شدند،<sup>۳</sup> این احتمال وجود دارد که این روایت از سوی طبقه حاکم و به منظور تخریب شخصیت افشین ساخته شده باشد. جالب توجه آنکه زرین کوب که پیش‌تر، به دلیل وجود بت‌ها در خانه افشین، از گرایش وی به آیین بت پرستی خبر داده بود، در جای دیگر نقل کرده است: «دوستان خلیفه او (افشین) را به هواداری عجم و تمایلات مجوس متهم می‌کردند» (ص ۲۴۰). این تهمت رایج بر مخالفان و معاندان خلیفه و خلافت بر ابن مقفع که آیین زردشتی داشته و سپس به اسلام گرویده نیز زده شده و زرین کوب از آن اتهام، حکم به تمایل ابن مقفع به زندقه داده است (ص ۳۲۴).

علاوه بر وقایع تردیدآمیز مذکور، در کتاب دو قرن سکوت روایت‌های اغراق‌آمیز بسیاری، بدون اشاره به احتمال اغراق‌آمیز بودن آن‌ها نقل شده است. برای مثال تعداد کشته‌شدگان جلواء (ص ۵۹)، شمشیرزنان مروان (ص ۱۴۰) و کسانی که به دست ابومسلم کشته شده‌اند (ص ۱۴۸) بالغ بر صد هزار تن و سپاه ایران که در نزدیکی همدان برای مقابله با جنگجویان جمع شده نزدیک صد و پنجاه هزار نفر (ص ۶۴) ذکر شده در حالی که مسعودی، تعداد کشتگان و مجروحان مسلمانان در قادسیه را تنها هزار و پانصد نفر<sup>۴</sup> و بلاذری تعداد لشکریان عرب در جلواء را تنها دوازده هزار نفر ذکر کرده است.<sup>۵</sup> درباره تعداد کشته‌شدگان اصطخر نیز نقل شده است: «عدد کشتگان که نام بردار بودند چهل هزار کشته بود، بیرون از مجهولان» (ص ۷۶). همچنین، دو روایت از کشتار جمعی ایرانیان نقل شده: نخست، عبدالله عامر پس از آگاه شدن از عهد شکنی مردم اصطخر و کشته شدن عاملش به دست اهالی اصطخر سوگند یاد کرده «چندان بکشد از مردم استخر<sup>۶</sup> که خون براند... و خون همگان مباح گردانید و چندانکه می‌کشتند خون نمی‌رفت تا آب گرم به خون می‌ریختند» (ص ۷۶). شبیه این روایت به یزید بن مهلب نیز نسبت داده شده که «در گرگان سوگند خورده بود که از خون عجم آسیاب بگرداند» و زرین کوب تصدیق می‌کند «و آسیاب هم گرداند و گندم آن آرد کرد و نان‌ش هم بخورد» (ص ۲۳۱).

### مطالب نادرست و ضد و نقیض

نظر به وجود چالش‌های فراوان از قبیل در دسترس نبودن موضوع، امکان نداشتن آزمایش و سنجش وقایع تاریخی، چرخش‌های زبانی، ورود روایت‌های جعلی و مغرضانه به متون تاریخی در گذر زمان و محدودیت‌های مختلف و متعدد کاتبان و وقایع‌نگاران در ثبت و ضبط اخبار<sup>۷</sup> از یک سو و اهمیت و تأثیر رشته تاریخ بر هویت ملی، اذهان عمومی و سیاست‌های خارجی از سوی دیگر، پژوهشگران تاریخ باید با دوری از تعصب، غرض‌ورزی، احساسات آسیب‌رسان، قضاوت‌های شتاب‌زده و به‌کارگیری نهایت انصاف، صداقت، احتیاط و دقت تا حد امکان به نقل حقایق تاریخی بپردازند و از بیان مطالب نادرست، جعلی و ضد و نقیض خودداری کنند. باین حال، بررسی کتاب دو قرن سکوت نشان می‌دهد نظر به رعایت نکردن برخی اصول تاریخی نگاری مطالب نادرست و ضد و نقیض متعددی به کتاب راه یافته است.

به عنوان نمونه، زرین کوب درباره تحت فرمان ایرانیان بودن عرب‌ها و بیم عرب از تهاجم به ایران چنین نقل کرده است: «اعراب که پیش از آن در حکم بندگان و فرمانبرداران ایران بودند نخست از این جنگ بیم و هراس فراوان داشتند و از شکوه و حشمت خسروان اندیشه تجاوز به ثغر فارس را نیز بخاطر نمی‌گذراندند» (ص ۴۴). برخلاف این گزاره، فاتحان که بیشتر اهالی حجاز بودند هرگز بنده و فرمانبردار ایرانیان نبوده و سرزمین آنان نیز هرگز تحت انقیاد حکومت ساسانی در نیامده بود. همچنین، اگرچه بیم و هراس حمله به ایران در دل مسلمانان مکه و مدینه وجود داشت، مثنی بن حارثه که او نیز عرب بود از همان آغاز نه تنها خلیفه و اهالی مدینه را به حمله به ایران تشویق می‌کرد و آنان را دل‌قوی می‌داشت، بلکه خود، با سپاه ایران چندین مرتبه زد و خورد پیدا کرده و برابر آنان به پیروزی دست یافته بود.<sup>۸</sup>

همچنین، درباره «نبندیشیدن عرب به تجاوز به ثغر فارس» لازم به یادآوری است که پیش از آغاز فتوح اسلامی نبرد ذی‌قار میان قبیله بکرین و ائیل و ایرانیان رخ داده و عرب‌ها در آن به پیروزی رسیده بودند.<sup>۹</sup> همچنین، بنا بر متون دوره اسلامی قبایل بنی تمیم،